

1. – Спр. 137 „Дело о незаконном сожителстве казённой крестьянки Дарьи Носовцовой с Брянових Кустичь Стародубского уезда с казённым крестьянином Мязкиним и умерщвление его ребѣнка”. – Арк. 2.

27 Незаконные рождения // Брокгауз Ф., Евфрон И.А. Энциклопедический словарь// <http://be.sci-lib.com/article071095.html>

28. Шербинин П. Плод страсти роковой// «Родина». – 2003. – № 8//www.istrodina.com.

29. Безгин В. Добрачные и внебрачные отношения в крестьянской среде второй половины XIX века// <http://www.tambovdem.ru/theses.php?id=gender0.bezgin>

30. Семёнова-Тянь-Шанская О.П. Вказ. твір. – С. 681.

31. Семёнов Ю. Вказ. твір. – С.32 – 48.

32. Кісь О. Жінка в українській селянській сім'ї другої половини XIX – початку XX ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Львів, 2001. – С.110.

33. Бандурка. Українські сороміцькі пісні. – К., 2001.

В статье рассмотрен один из дискуссионных вопросов отечественной исторической науки - морально-этическая сторона взаимоотношений в среде сельской молодёжи и отношение общины к добрачным сексуальным связям. Обращается внимание, что, хотя утрата девушки девственности до свадьбы и осуждалась, но в повседневной жизни такие факты не были редкостью. Об этом свидетельствуют и архивные документы. Девушка могла скрыть утрату девственности до свадьбы или же, публично покавшись, избежать позорных санкций. Формированию достаточно свободных отношений в среде молодёжи благоприятствовали и вечерницы.

The article deals with rather discussion question of Ukrainian history - the moral aspect of the relationship among the youth in Ukrainian village. Also we examine the attitude of the community to the premarrital sexual contacts. While the loss of the girl's virginity before the wedding consider to be immoral, in everyday life such cases were not rare. The archive documents prove these facts. The girl could also hide the loss of her virginity or, through the public confession, avoid the punishment. The vechornitsy (traditional youth meeting) formed rather free relations among the youth.

УДК 061.22: 37(09): 502.2

Алла Осовик

ВНЕСОК ВІДОМОГО ПРИРОДОДОСЛІДНИКА А.Л. АНДРЖІЙОВСЬКОГО У ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ В НІЖИНСЬКОМУ ЛІЦЕЇ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА

У статті проаналізовано основні аспекти педагогічної та наукової діяльності відомого природодослідника А.Л. Андржійовського на посаді виконуючого обов'язки професора природничих наук в Ніжинському лицей князя Безбородька.

Питання відкриття вищих навчальних закладів в Україні наполегливо і всебічно обговорювалося у період Гетьманщини, а особливо в середині XVIII ст.

© Осовик Алла Петрівна – асистент кафедри екології та техногенної безпеки Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, аспірант кафедри історії та культури України Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди.

Впровадження царським урядом на початку XIX ст. нової політики в галузі освіти сприяло відкриттю у 1820 р. у Ніжині Гімназії вищих наук князя Безбородька. Проіснував даний навчальний заклад до 1832 р. Після закриття у 1832 р. Ніжинської гімназії вищих наук на її базі був заснований Фізико-математичний ліцей – вищий загальноосвітній заклад [16].

Предмети природничого циклу в Ніжинському фізико-математичному ліцеї читав для студентів до 1837 р. професор Гімназії вищих наук М.Ф. Соловйов. У 1839 р. зайняти його кафедру було запропоновано Антону Лук'яновичу Андржійовському, який працював до цього року в Київському університеті Святого Володимира. Як відомо, саме цього року було придушене польське повстання, і царський уряд навіть закриття на рік цей навчальний заклад. Деяких викладачів та студентів польського походження перемістили до інших вузів, а багато з них отримали і відставку. Приводом для звільнення А.Л. Андржійовського було інкриміноване йому переховування у своєму домі шпигуна Й. Гордона. Все ж, враховуючи досвід викладацької роботи і вагомі наукові заслуги, навесні 1839 р. його з дозволу міністра освіти переводять спочатку тимчасово, а згодом постійно на посаду виконуючого обов'язки професора природничих наук у м. Ніжин, що на Чернігівщині [3, 5, 16].

У зв'язку з цим попечитель Київського навчального округу надіслав 24 квітня 1839 р. до ліцею офіційне повідомлення, яке прибуло до місця призначення вже 30 квітня. У ньому говорилося, що правління імператорського університету імені Св. Володимира має за честь повідомити керівництву ліцею той факт, що міністр освіти призначив ад'ютанта цього університету А.Л. Андржійовського виконуючим обов'язки професора природничих наук саме в їхній навчальний заклад [7, 14].

До нового місця роботи А.Л. Андржійовський прибув без запізнь і приступив, відповідно, до виконання своїх нових обов'язків.

В «Именных списках преподавателей и чиновников лицея за 1840 гражданский год» стосовно викладача природничої історії було зазначено, що ним є виконуючий обов'язки професора, надвірний радник Антоній Андржійовський. Родом він з Волинської губернії Ровенського повіту, дворянського походження, 55 років, римсько-католицького віросповідання. Має сім'ю. На даній посаді перебуває з 1 травня 1839 р. Навчався у Волинській гімназії. Вченого ступеня не має (не кандидат, не магістр). Власні наукові праці для заняття відповідної посади не надавав. Має річний оклад в сумі 750 срібних зі штатної суми ліцею, державною квартирою не користується і квартирних грошей не бере. З останнього пункту даного запису видно, що А.Л. Андржійовський забезпечував свою сім'ю житлом за власні кошти [5, 6].

Однак уже через два тижні з початку виконання своїх обов'язків на новопризначеній посаді А.Л. Андржійовський звертається до керівництва навчального закладу, а саме директора ліцею князя Безбородька, колезьного радника Христіана Адольфовича Екеблада з письмовим проханням, в якому просить останнього зробити розпорядження про повернення відповідної суми коштів, яка була витрачена ним на переїзд з Києва до м. Ніжина [7].

Оскільки А.Л. Андржійовський прибув до Ніжинського ліцею кн. Безбородька уже наприкінці навчального року, то в нього виникла прекрасна нагода весь літній період присвятити себе заняттю, якому він надавав перевагу серед інших природничих досліджень, а саме ботанічним екскурсіям. Весь літній час до початку нового навчального року вчений-природодослідник екскурсав, збираючи відповідний природничий матеріал в околицях міста. Також він займається впорядкуванням власної гербарної колекції, яку згодом передасть до гербарію університету Св. Володимира в Києві [15].

На початку вересня 1839 р. А.Л. Андржійовський разом з усіма іншими наставниками ліцею кн. Безбородька був запрошений директором Х.А. Екебладом на педагогічну раду з нагоди початку нового навчального року. Оскільки А.Л. Андржійовського прийняли в ліцей на посаду виконуючого обов'язки

професора природничих наук, то йому, відповідно, було доручено викладати для студентів у новому 1839-1840 навчальному році природничі науки, а саме зоологію, ботаніку та мінералогію.

Спираючись на багатий досвід А.Л. Андржійовського в галузі природознавства, керівництво ліцею доручає йому також завідування кабінетом природничої історії.

Ще перед початком нового навчального року директор дав офіційне розпорядження професору Скальському передати керівництво кабінетом на законних засадах А.Л. Андржійовському, а останньому прийняти його в своє завідування.

Згідно з архівними матеріалами, до безпосереднього керівництва кабінетом природничої історії в Ніжинському ліцеї кн. Безбородька А.Л. Андржійовський приступає вже на початку того ж 1839-1840 навчального року, прийнявши у своє розпорядження колекції 682 видів мінералів в кількості 1086 екземплярів, 30 видів ракоподібних, 250 видів комах, 53 видів птахів та 4 видів ссавців.

За час керівництва А.Л. Андржійовського природничим музеєм уже протягом 1840 р. склад його колекції суттєво збагатився. Студент ліцею Ф. Ковалевський пожертвував музею 800 екземплярів комах, зібраних в околицях м. Ніжина, в досить гарному стані. Полковник Наливайко поповнив колекцію музею 13 екземплярами сибірських мінералів. Серед цих зразків були досить цікаві мінерали: 2 екземпляри найбагатшої срібної руди, 1 екземпляр так званого уваровіту, 1 екземпляр найкращого малахіту та 1 екземпляр блакитного смугастого халцедону [7, 15].

Взагалі, за часів керування А.Л. Андржійовським природничим музеєм склад його колекції весь час поповнювався, і вона, завдяки професійній та добросовісній роботі останнього, була у задовільному стані.

До викладацької діяльності виконуючий обов'язки професора А.Л. Андржійовський приступив безпосередньо восени 1839 р. Згідно з даними «Годового отчета лицея ...» за 1839-1840 рр. він читав лекції з натуральної історії для студентів II та III курсів. Програма натуральної історії включала в себе по 3 години на тиждень зоології, ботаніки та мінералогії.

Зоологія викладалася А.Л. Андржійовським «по руководству Кювиера и Броньяра с нужными пополнениями их из Вирея, Милоне, Эдварса и Бори-Сен-Венсана». Студенти опанували органологію тварин та часткову історію класів і родин.

У порівнянні з попереднім роком змін у способі викладання не зроблено ніяких. Це можна пояснити, мабуть, тим, що в 1839 р. міністр народної освіти граф С.С. Уваров випустив циркуляр, у якому вимагав викладання предметів вести в дусі православ'я, самодержавства й народності.

Після вивчення кожної важливої теми викладачем обов'язково проводилися для студентів «репетиції», тобто консультаційні заняття, на яких вони мали можливість глибше засвоїти матеріал нової теми. Студентам не задавалися теми для творів [10].

В архівних матеріалах навчальної частини Ніжинського ліцею кн. Безбородька серед складених викладачами питань по предметах на 1839-1840 н. р. питання по зоології, підготовлені виконуючим обов'язки професора А.Л. Андржійовським для студентів III курсу, мають такий перелік: 1. Визначення тварини, відмінність її від рослини, визначення і значення зоології. 2. Про органи живлення. 3. Про органи дихання. 4. Про органи кровообігу. 5. Про народження взагалі. 6. Про органи вільного руху (пересування). 7. Загальне поняття про почуття, мозок та нерви. 8. Про органи дотику, смаку, слуху та нюху. 9. Про органи зору. 10. Системи Аристотеля і Ліннея. 11. Система Кюв'є. 12. Про розумові здібності. 13. Про людину в просторі і відмінності її від інших тварин. 14. Про вік людини. 15. Про племена людського роду. 16. Про ссавців взагалі і їх поділ. 17. Про птахів взагалі і їх поділ. 18. Про плазунів взагалі і їх поділ. 19. Риби взагалі і їх поділ. 20. Про молюски і їх поділ. 21. Суглобні тварини взагалі і їх поділ. 21. Комахи. 22. Павукоподібні і

ракоподібні. 23. Про інфузорії і глисти. 24. Акімфи і поліпи.

У грудні 1839 р. А.Л. Андржійовський подав до навчальної частини ліцею огляд своїх лекцій по зоології, за якими він викладав дану дисципліну для студентів III курсу. Зміст згаданих лекцій був такого характеру: після визначення зоології показано відмінності тварин від рослин і відмінності рослинного життя від тваринного по органах травлення, дихання, кровообігу, родовідтворення, довільного пресування та чуття. Пояснені були системи тваринного царства Аристотеля, Ліннея і Кюв'є. За нарисом особливостей, згідно з якими ссавці відрізняються від інших тварин, пройдені були системи Ліннея, Блюменбаха, Кюв'є. В кінці був розглянутий людський рід та його відмінності від інших тварин, вік, межі життя, племена та види людського роду за спостереженнями Блюменбаха, Вірея і Борі-Сен-Венсана.

У своєму конспекті «по предмету Естественных наук» на наступний 1840-1841 академічний рік А.Л. Андржійовський щодо викладання зоології зазначав: викладання велося за системою Кюв'єра. Після викладення загальних понять про зоологію, пояснюється органологія тварин, далі подається порівняльна характеристика різних систем та робиться, відповідно, перехід до класів тварин, по можливості докладно подається опис їх історії. Викладання проводиться по півтори години двічі на тиждень, керуючись також науковими роботами Едвардса і Горбнінова.

Архівні матеріали містять і перелік питань, за якими виконуючий обов'язки професора А.Л. Андржійовський планував вивчення зоології в 1840-1841 навчальному році. Зміст цього переліку був таким: 1. Визначення і поділ зоології; відмінності тварин і рослинних організмів та життя рослинного від тваринного. Органи травлення та його процеси. 2. Органи дихання. 3. Органи і процеси кровообігу. 4. Про народження взагалі та статеві органи. 5. Органи життя тварин, м'язи та поняття про них. 6. Скелет, поділ його та голова. 7. Тулуб та кінцівки. 8. Органи чуття, мозок та нерви. 9. Загальне поняття про відчуття та дотик. 10. Смак та нюх. 11. Слух. 12. Зір. 13. Вплив чуттів на життя, розвиток духовних здібностей. 14. Потреба приведення тварин у відповідний порядок та об'єднання їх у природні групи. 15. Система Аристотеля і Ліннея. 16. Система Кюв'є. 17. Про тварин ссавців. 18. Поділ ссавців за Ліннеєм і Блюменбахом. 19. Поділ ссавців за Кюв'є. 20. Перший ряд *Viminana*. Людина, її відмінності від інших тварин. 21. Вік людського життя та дитинство. 22. Юність і старість. 23. Види та племена людського роду за Блюменбахом. 24. Види та племена людського роду за Віреем і Борі-Сен-Венсаном [8].

Таким чином, викладання зоології для студентів Ніжинського ліцею кн. Безбородька за часів перебування в ньому виконуючого обов'язки професора природничих наук А.Л. Андржійовського велося відповідно до стану розвитку даної дисципліни в Росії. Студенти вивчали ознаки відмінності тваринних організмів від рослинних, будову, ріст та розвиток тварин, їх класифікацію на такому рівні, на якому вони вже були відомі на той час науковцям. При цьому викладач давав їм можливість прослідкувати історію розвитку зоологічної науки в поглядах відомих учених з даного питання. Спочатку студенти знайомилися з поглядами давньогрецького філософа і вченого-енциклопедиста Аристотеля, який вперше створив природну класифікацію тварин, розділивши їх на тих, що мають кров і безкровних, та Ліннея, який встановив ієрархію одиниць систематики, розділивши за нею тваринний світ на 6 класів. З точки зору сучасної науки, ліннеївська система тварин була штучною, але в ній до класу ссавців була включена людина. Далі студенти мали можливість вивчити погляди Ж. Кюв'є на розвиток та систематику тваринного світу, в основу якої він поклав будову нервової системи. Ж. Кюв'є встановив принцип «кореляції органів», заклавши цим самим фундамент під еволюційну теорію, але його метафізичний підхід не дозволив йому встановити справжню суть кореляційної мінливості, хоча ним була висунута теорія катастроф, якою він пояснював зміну фаун в різні періоди історії Землі [1, 4].

Сам А.Л. Андржійовський був приборчником еволюційної ідеї, яка базувалася на екології та мінливості органічного світу. Підтвердження власних прогресивних поглядів він шукав у своїх чисельних палеонтологічних знахідках [11]. Отже, А.Л. Андржійовський, поряд з багатьма іншими вченими, висловлювався за те, що види змінюються, намагаючись з'ясувати причини цього процесу, а цим самим приблизити формулювання наукової концепції біологічної еволюції, що вдалося зробити Ч. Дарвіну тільки у 1859 р. після виходу у світ його роботи «Походження видів...». Тому на час свого перебування в Ніжинському лицей кн. Безбородька, згідно з указом С.С. Уварова, А.Л. Андржійовський мав можливість викладати зоологію для студентів тільки на тому рівні розвитку, на якому вона офіційно визнавалася на той час у Росії [16].

Ботаніка, що є однією із складових дисциплін природничої історії, згідно з архівним матеріалом, «преподавалась тем же исполняющим должность Профессора Андржеевским ... по руководству Де Кандоля и Ришара». Вивчалися органологія рослин, системи Ліннея, Жюсьє та Де Кандоля. Змін у способі викладання, в порівнянні з попереднім навчальним роком, не зроблено ніяких. Після кожної важливої теми для студентів проводилися «репетиції». Тобто завдяки професійній і наполегливій роботі викладача студенти мали можливість поглибити свої знання з кожної нової теми також і по ботаніці. Теми для творів студентам не задавалися.

З матеріалів «Годового отчета лицея ...» за 1839-1840 рр. видно, що А.Л. Андржійовський, крім лекцій з ботаніки, проводив для студентів і практичні заняття з цієї дисципліни – «упражнявсь с учащимися в определении (determinatio) ... растений», оскільки відомо, що саме флористичні дослідження були його улюбленою справою, якій він надавав перевагу серед інших складових природничої історії.

В огляді своїх лекцій з ботаніки Антоній Андржійовський вказував, що вивчення ботаніки в першому семестрі 1839-1840 академічного року для II і III курсів відбувалося в такому порядку: встановивши відмінності оточуючих нас предметів за зовнішнім виглядом і будовою, було розглянуто поділ тіл на органічні та неорганічні. Далі подавалася характеристика даних тіл і виведення з цього відмінностей між рослинами і тваринами. Потім описувалися рослини та наука про них з її межами. Далі вивчалися органи рослин і сама квітка та її частини. Після цього наводився поділ рослин за системою Ліннея [10].

Для вивчення ботаніки студентами лицей кн. Безбородька в першому півріччі 1839-1840 навчального року А.Л. Андржійовський склав та подав до навчальної частини такий перелік питань: 1. Погляд на природу, відмінності оточуючих нас предметів та поділ за цими відмінностями природних тіл. 2. Відмінності природних тіл за їх буттям, а саме органічних від неорганічних. 3. Функції органічного життя: запліднення, погляди про нього та теорії, відхилення від нормальної форми і відмінності певного виду. 4. Живлення, ріст, сила наростання. 5. Відпочинок, розмноження і смерть. 6. Відмінності рослинних організмів від тварин, поділ всіх органічних тіл на царства. 7. Що таке рослина та чим вона відрізняється від мінералів та тварин. 8. Як називається наука про рослини, визначення її та розділи. 9. Які науки є допоміжними для ботаніки та користь їй від них. 10. Поділ рослин за їх можливостями до життя. 11. Квітка, її частини та різноманітні зміни. 12. Чашечка та її форми. 13. Віночок, його частини та види. 14. Правильні та неправильні види віночка. 15. Тичинки та їх частини. 16. Маточка, її частини. 17. Що таке плід та як вони поділяються за Де Кандолем. 18. *Fructus pseudospermi: caryopsis, achenium, utriculus, samara*. 19. *Fructus gynobasici et succulenti: drupa, nucubanium, pomum, pepo, hesperidium, bacca*. 20. *Fructus capsularis, folliculus, legumen, siligua, comentum, cancella*. 21. *Fructus multiphici et agregati*. 22. За якими ознаками Лінней прийшов до поділу рослин на класи в своїй системі. 23. На чому базував Лінней поділ класів на порядки [8].

Проаналізувавши структуру викладання А.Л. Андржійовським ботаніки в

Ніжинському лицей кн. Безбородька, можна сказати, що вона була подібною до структури вивчення зоології під його керівництвом. Спочатку розглядалися відмінності оточуючих предметів між собою та відмінності рослинних організмів від тварин, а потім детально описувалася зовнішня будова рослинного організму та його окремих органів. Систематику рослинного світу викладач подавав студентам на основі загальноприйнятої на той час природної системи рослин, яка була розроблена Де Кандолем. За цією системою відомий шведський ботанік розділив увесь рослинний світ на 2 групи: судинні (сім'ядольні) та безсудинні (безсім'ядольні). Системі Де Кандоля А.Л. Андржійовський приділяв при викладанні ботаніки велику увагу, оскільки вона була тривалий час досить поширеною серед вчених-ботаніків і саме за нею склалися найвагоміші флористичні праці протягом майже цілого століття [2].

Вивчаючи систематику рослинного світу, студенти мали можливість розглянути також інші системи, які передували природній системі Де Кандоля. Так, досить докладно А.Л. Андржійовський знайомив студентів із системою класифікації рослин, яку розробив шведський природодослідник К. Лінней. Він розділив весь рослинний світ на 24 класи. Такий поділ рослин на групи був штучним і, розуміючи це, К. Лінней збирав необхідний матеріал для створення природної системи, будучи при цьому супротивником історичного розвитку органічного світу. Більшість учнів К. Ліннея та його наступників широко користувалися його системою. Деякі ботаніки намагалися створити природну систему. Побудова першої природної системи рослинного світу – заслуга французького ботаніка Б. Жюсьє. Тому А.Л. Андржійовський окремо зупинявся на цій системі, згідно з якою всі рослинні організми були поділені на 15 класів. Ці класи рослин були ще штучними, але природні родини Б. Жюсьє намітив уже на той час досить вдало [1, 4, 18].

Отже, особливості викладання ботаніки в Ніжинському лицей за часів перебування в ньому на посаді виконуючого обов'язки професора природничих наук А.Л. Андржійовського полягали в тому, що студенти, вивчивши будову рослинного організму та його окремих органів, мали можливість прослідкувати процес розвитку систематики рослинного світу, зупинившись на системах відомих вчених-ботаніків, роботи яких були широко визнані науковою спільнотою.

Наступною дисципліною, що входила до складу предмета природничої історії і яку А.Л. Андржійовському також довелося викладати в Ніжинському лицей, була мінералогія. Архівні дані огляду «лекцій преподаваемых Исправляющим должность Профессора Естественных наук в Лицеи Князя Безбородько...», які були написані ним власноручно, показують, що мінералогія в першому півріччі 1839-1840 академічного року для студентів II та III курсів викладалася у такій послідовності: встановивши значення мінералогії та показавши її поділ, були подані ознаки мінералів і класифікація їх за Вернером та Броньяртом. Частково були розглянуті класи ґрунтів та каменю з їхніми видами і родинами, класи солей і класи горючих тіл за Вернеровою системою, тому що саме за цією системою розміщені мінерали в колекції лицей кн. Безбородька, які показувалися студентам для «упражнения».

Остання фраза говорить про те, що з мінералогії так само, як і з ботаніки А.Л. Андржійовський проводив для студентів не тільки лекційні, а й практичні заняття. На практичних заняттях студенти не лише знайомилися з існуючими в колекції лицей мінералами, а й «упражнялися», тобто намагалися під керівництвом викладача визначати їх [8].

У наступному 1840-1841 академічному році, згідно з конспектом А.Л. Андржійовського, геогнозія для студентів лицей читалася, відповідно, таким чином: після встановлення значення геогнозії описуються види гірськокам'яних порід з приведенням синонімів, далі будуть розглянуті різні системи, а вибравши Броньяртову, за нею пояснюються формації чи пласти оболонки земної кулі, використовуючи при цьому по можливості екземпляри гірськокам'яних порід,

які є в колекції ліцею, та, керуючись статтями професора Ейхвальда, творами Соколова і словником *Dictionnaire geo scienus Naturelies*. Заняття проводилися по півтори години раз на тиждень.

Для студентів, що проходили курс мінералогії, А.Л. Андржійовським був складений та поданий до навчальної частини ліцею перелік питань, якими вони повинні були оволодіти при вивченні даної дисципліни: 1. Поділ природних тіл на царства. Визначення і розділення мінералів. 2. Про будову мінералів. 3. Про чуттєві і механічні ознаки мінералів. 4. Про хімічні і фізичні ознаки мінералів. 5. Системи Вернера і Броньярта. 6. Родина алмазу, циркону. 7. Родина кварцу. 8. Родина глини. 9. Родина магнезії. 10. Родина вапняку. 11. Родина баристу і стронтиту. 12. Про солі. 13. Про горючі тіла. 14. Про метали взагалі та їх поділ. 15. Миш'як, молібден, кобальт. 16. Титан, вісмут, сурма, телурій, нікель. 17. Мідь, свинець, марганець. 18. Цинк, олово, залізо. 19. Ртуть, золото, срібло, платина. 20. Загальні поняття про геогнозію і геологію. Розділення гірськокам'яних порід за системою Броньярта та складні гірськокам'яні породи. 21. Теорія утворення Землі. 22. Періоди утворення Землі за системою Броньярта, 1 і 2 формації. 23. 3, 4, 5 формації. 24. 6, 7, 8 формації. 25, 9 і 10 формації та кристалічний шар [8].

Отже, викладання А.Л. Андржійовським курсу мінералогії для студентів ліцею здійснювалося за схемою, подібною до викладання вищезгаданих предметів з циклу природничої історії. Тобто після вивчення базових понять з мінералогії студенти вивчали системи класифікацій різноманітних зразків порід, які були розроблені відомими вченими та загально визнаними на той час, а саме Броньяртом, Вернером та ін. [1].

Як відомо з біографічних даних, Антон Андржійовський ще молодим хлопцем захоплювався малярством, навчаючись професійно цього ремесла у Юзефа Скочковського та Юзефа Олешкевича. Юнацьке захоплення сприяло виявленню бажання викладати уроки малювання в ліцеї, навіть знаючи, що за цю роботу він нічого не отримає. Можливість викладати, крім природничої історії, ще й уроки малювання виникла в А.Л. Андржійовського після переведення вчителя малювання Павлова в Київський університет Св. Володимира. Оскільки в ліцеї не залишилося на той час викладача малювання, то попечитель, враховуючи те, що А.Л. Андржійовський мав професійну освіту в даній галузі, дав свою згоду зайняти останньому згадану посаду. 20 жовтня 1839 р. він офіційно повідомив раду ліцею про те, що згоден доручити вести заняття з малювання для студентів виконуючому обов'язки професора А.Л. Андржійовському без оплати [3, 5, 7].

Таким чином, ніжинський період А.Л. Андржійовського був досить насичений педагогічною роботою. Він розробляє курси лекційних занять для студентів з предмета природничої історії, а саме зоології, ботаніки мінералогії та геогнозії. Подает лекційний матеріал студентам за структурою, згідно з якою після вивчення базових понять з певної дисципліни розглядаються різноманітні широкоприйняті на то час науковцями системи класифікацій їхніх об'єктів. Складає переліки необхідних питань, які вони повинні засвоїти при вивченні згаданих дисциплін. Крім лекційних, А.Л. Андржійовський проводить для студентів і практичні заняття, на яких вони не тільки знайомляться з об'єктами вивчення певних дисциплін, а й намагаються під керівництвом досвідченого викладача визначити назви цих об'єктів. Після кожної великої теми з метою глибшого засвоєння нового матеріалу він проводить для студентів консультації. Захоплений педагогічною діяльністю, А.Л. Андржійовський навчає студентів не лише предметів природничої історії, а й на безплатній основі проводить для них заняття з малювання.

Спираючись на той факт, що Фізико-математичний ліцей кн. Безбородька був вищим навчальним закладом, професори, які при ньому працювали, повинні були, крім педагогічної роботи, займатися і науковою діяльністю, а в кінці навчального року звітувати про це перед управлінням навчального округу. Звіти повинні були містити відповіді на такі питання: з ким спілкувався у справах науки, які наукові спостереження робив, що писав, перекладав, опублікував тощо [16]?

Переважа більшість викладачів, які працювали в Ніжинському ліцеї кн. Безбородька в період з 1839 по 1840 рр., нічого не могли відповісти на поставлені перед ними запитання, що стосувалися їх власної наукової діяльності. Лише професор А.Л. Андржійовський, один з небагатьох викладачів, у 1839 р. доповідав, що контактував з відомим французьким природодослідником Bory de S. – t Vincent, спілкувався з вченими наукових товариств різних регіонів Російської держави. Результатом підтримки цих зв'язків, як видно з його рапортів, котрі містяться в архівних матеріалах, було обрання А.Л. Андржійовського членом-кореспондентом Одеського товариства сільського господарства Південної Росії та членом Французького Зоологічного товариства [13, 16].

За свій дворічний період перебування в Ніжинському ліцеї кн. Безбородька А.Л. Андржійовський не друкував наукових праць, але як невтомний природодослідник, ботанік він знаходить вільний час для флористичних досліджень околиць Ніжина. Прибувши до міста наприкінці навчального року, він має гарну можливість займатися своєю улюбленою справою – ботанікою. Ймовірно, весь літній період, до початку нового навчального року, він проводить в екскурсіях, збираючи рослини в околицях міста. Цією справою він займався і у вільний від педагогічної роботи час протягом усього 1839-1840 навчального року. Так, у річному звіті ліцею за цей рік зазначено, що А.Л. Андржійовський «в свободное от учения время занимался собиранием растений, особенно злаков и грибов. Из которых заметил более 400 видов грибов и 100 видов злаков» [10].

Після прибуття до Ніжина А.Л. Андржійовський також активно взявся за впорядкування та наукове опрацювання власних гербарних зборів, обмінювався матеріалами з іншими вченими, листувався [15].

Після року наполегливої та кропіткої праці над персональною колекцією гербарію, зібраної ним протягом 30-річної служби під час численних наукових експедицій на Поділля, Полісся, Придніпров'я та Причорномор'я, у травні 1841 р. він надіслав міністру освіти листа, в якому виявив бажання пожертвувати його в один з навчальних закладів за вибором самого міністра. У листі було відмічено, що даний гербарій містить 10000 видів та 30000 екземплярів рослин. Колекцію складають російська флора, рослини європейських Альп, також колекція Вебера, Еклонна, Гукера та ботаніків, які були членами вченої спілки Botanischer Reise Verein. А.Л. Андржійовський не вимагав за цей гербарій ніякої винагороди, крім того, щоб його відправлення в призначене місце та витрати, необхідні на складання і пакування, були зроблені за державний рахунок.

Отримавши листа такого змісту, «Его Высокопревосходительство назначил помянутый гербарий в Университет Св. Владимира» і «предложил сделать распоряжение как определить оной от Андржеевского, так и о доставлении в Киев, с употреблением на то денег из остаточной суммы Университета».

У своєму рапорті до ради університету Св. Володимира А.Л. Андржійовський зазначив, що в каталог, який він склав і додає до пожертвованого ним гербарію, не включені родина *Plumbaginae*, *Fungi* та родина *Umbelliferae*. Представники першої родини не включені тому, що він зобов'язався професору Де Кандолію обробити *statice* для його «*Prodromus vegetabilium*». *Fungi* на той час перебували в професора Черняєва, якому А.Л. Андржійовський передав їх для визначення родів та видів і будуть повернуті йому не раніше березня 1842 р. Третя родина, не вписана в каталог з тієї причини, що ще була у професора В.Г. Бессера разом з його гербарієм, але він обіцяв передати її А.Л. Андржійовському вже наступної весни. Відразу після завершення відповідних робіт по даних родині А.Л. Андржійовський зобов'язувався передати їх разом з доповненнями у раду університету Св. Володимира.

Прийняти під свій контроль пожертвований А.Л. Андржійовським гербарій рада університету запропонувала завідуючому університетським гербарієм – професору ботаніки Р.Е. Траутфеттеру, який повинен був ознайомитися з ним і доповісти про його склад та стан раді університету [11].

Після прийняття під власний контроль пожертвованого А.Л. Андржійовським гербарію, і проглянувши його, професор Р.Е. Траутфеттер у своєму звіті доповів на раді університету, що гербарій складений в основному: 1) із рослин диких, зібраних в західних, південних та трансуральських країнах Російської держави; 2) із рослин садових, зібраних в Кременецькому ботанічному саду. До цих рослин «Русских» і «Садовых», здається, додані співрозмірно в дуже невеликій кількості дикі рослини з інших країн Земної кулі, а саме, з Австрії, Швейцарії і т.д. Екземпляри зазначеного гербарію різної достойності, але в основному задовільної. Більшість рослин цього гербарію в простому пропусковому папері і вони розкладені за природною системою. Всі види (*speciens*) і варіації (*varietales*) цього гербарію внесено в особливий список і, крім того, біля кожного виду в самому гербарії кожна етикетка («билетец») з назвою рослини.

Особливим достоїнством цього гербарію слід вважати колекцію рослин з південно-західних губерній Російської держави, оскільки А.Л. Андржійовський певним чином брав участь у складанні В.Г. Бессером списків рослин згаданих губерній, що були видані останнім. Саме рослини з гербарію А.Л. Андржійовського, які він зібрав на територіях різних губерній країни, можуть служити наочним поясненням до виданого В.Г. Бессером списку рослин.

Однак професор Р.Е. Траутфеттер відмічав, що у зазначеному гербарії серед рослин із вказаних місць поширення зустрічаються такі, в яких на етикетках записані тільки їх назви і не вказано де, коли ці рослини були зібрані, хто їх збирав, визначав і т.д. У каталозі тільки деякі з цих рослин мають запис про своє походження.

У гербарії зовсім мало садових рослин, але їх присутність характеризується досить позитивно, оскільки як можна переконатися, чи ростуть дані рослини в садах, чи ні.

Що стосується визначення рослин згаданого гербарію, то рослини, без сумніву, більшою мірою визначені правильно.

У своєму заключному слові професор Р.Е. Траутфеттер наголосив, що гербарій А.Л. Андржійовського, який він пожертвував Київському університету Св. Володимира, хоч і має недоліки, але є досить важливим придбанням для університетської колекції сухих рослин, а А.Л. Андржійовський заслуговує на подяку університету [11].

Пожертвована А.Л. Андржійовським гербарна колекція в кількості 10000 видів рослин, до якої він додав каталог, де рослини були розміщені за природною системою, поряд з гербарієм оранжерейних і садових рослин Кременецького ліцею, який нараховував 6000 видів, та гербарієм Вільнюської медико-хірургічної академії, склала першооснову гербарію Київського університету. [17].

Згодом ця колекція була долучена до іменних гербаріїв В.Г. Бессера і П.С. Роговича або ж зберігається у гербарії флори України при Інституті ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України і є великою науковою та історично цінністю [15].

Ніжинський період досить плідної педагогічної та наукової діяльності А.Л. Андржійовського був недовготривалим. Після майже дворічної роботи в ліцеї кн. Безбородька вчений подає у відставку. Спочатку він оселяється на Житомирщині та згодом переїздить до м. Ставища Київської області, де займається приватною роботою, але не залишає своєї наукової діяльності в галузі флористичних досліджень: вивчає флору околиць містечка, описує види рослин на живому матеріалі, заклавши для цього ботанічний сад аборигенних рослин, працює над складанням «Флори України» тощо [3].

Джерела та література:

1. Бабий Т.П., Коханова Л.Л., Костюк Г.Г., Задорожний А.Г., Матвеев С.А., Погребняк Л.П., Теплицкая Е.В., Труханов В.А. Биологи: Биографический справочник. – К.: Наукова думка, 1984. – 814 с.
2. Базилевская Н.А., Белоконов И.П., Щербакова А.А. Краткая история ботаники. – Москва: Наука, 1968. – 308 с.

3. Барбарич А.І. А. Л. Андрижівський (До 175-річчя від дня народження) // Укр. ботан. журн. – 1961. – Т. XVIII, № 2. – С. 84 – 89.
4. Береговий П.М., Лагутіна М.А. Видатні вітчизняні ботаніки. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: Радянська школа, 1969. - 222 с.
5. Биографический словарь профессоров и преподавателей университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Под ред. В.С. Иконникова. – К.: Типография императорского Университета Св. Владимира, 1884. - 818 с.
6. Відділ Чернігівського обласного архіву в м. Ніжин (далі ВЧОАН). – Ф. 1359. – Оп. 1. – Спр. 329. – Арк. 5 – 6. іменні списки
7. ВЧОАН. – Ф. 1359. – Оп. 1. – Спр. 317. – Арк. 1 – 8.
8. ВЧОАН. – Ф. 1359. – Оп. 1. – Спр. 312. – Арк. 1 – 25.
9. ВЧОАН. – Ф. 1359. – Оп. 1. – Спр. 339. – Арк. 1 – 5.
10. ВЧОАН. – Ф. 1359. – Оп. 1. – Спр. 332. – Арк. 4 – 17.
11. Іванців В.В. Розвиток зоологічних досліджень на Волині в XIX - на початку XX століть: Автореф. дис. канд. істор. наук: 07.00.07 / Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М.Доброва. – К., 2003. – 25 с.
12. Київський міський архів (далі КМА). – Ф. 16. – Оп. 280. – Спр. 120. – Арк. 1 – 10.
13. КМА. – Ф. 16. – Оп. 278. – Спр. 95. – Арк. 1 – 3.
14. КМА. – Ф. 16. – Оп. 278. – Спр. 79. – Арк. 1.
15. Лисенко Г., Шевера М. Натураліст Антон Андрижівський: ніжинський період діяльності // Актуальні питання ботаніки та екології: Збірник матеріалів конференції молодих вчених-ботаніків України (14 – 17 вересня 1999 р. м. Ніжин). – Ніжин: Наука-сервіс, 1999. – С. 13 – 17.
16. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя; Аспект-Поліграф, 2005. – 420 с.
17. Чопик В.І., М'якушко Т.Я., Соломаха Т.Д. Гербарій. Історія, створення та функціонування. – Київ: Фітосоціоцентр, 1999. – С. 25 – 26.
18. Щербакова А.А. История ботаники в России до 60-х гг. XIX в. (лодарвиновский период). – Новосибирск: Наука, 1979. – 368 с.

В статтє проанализировано главные аспекты педагогической и научной деятельности известного природоисследователя А.Л. Андрижєвского на должности исполняющего обязанности профессора естественных наук в Нежинском лицее князя Безбородько.

The article presents the analysis of scientific and pedagogical researches of a famous naturalist A. L. Andrizhivskiy on the post of professor of science in Nizhin Lyceum of Grand Duke Bezborodko.

УДК 94 (477.51)

Олександр Рахно

ГОЛОВА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНСЬКОЇ ЗЕМСЬКОЇ УПРАВИ М.П.САВИЦЬКИЙ

Стаття присвячена аналізу життєвого шляху та громадської діяльності голови Чернігівської губернської земської управи у 1906-1914 рр. М.Савицького. Визначено основні віхи життєвого шляху, охарактеризовано його роботу у губернському земстві наприкінці XIX - на початку XX ст. та на керівних посадах в адміністрації губернії в 1918 р.

Микола Петрович Савицький (1867-1941) – визначний громадсько-політичний діяч Чернігівщини зокрема та України в цілому. Втім, його життєвий

© Рахно Олександр Якович – к.і.н., доцент кафедри історії та археології України Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка